

*Місце дидактичних положень К.Д.Ушинського в системі
сучасної вітчизняної педагогіки*

***Анотація.** У статті проаналізовано значення дидактичних положень К.Д.Ушинського для сучасної педагогіки України. Переосмислено основні принципи навчання, які виділив К.Д.Ушинський: науковості, доступності, наочності, свідомості й активності, послідовності й систематичності, міцності знань, народності, поєднання інтересу й відповідальності. Визначено актуальність зазначених принципів для сучасної вітчизняної освіти.*

***Ключові слова:** дидактика, оптимізація навчального процесу, принципи навчання, методи навчання, сучасна педагогіка.*

Сучасний світ з його тенденціями до все більшої глобалізації та інформатизації суспільства, ставить нові вимоги перед українською педагогікою як комплексною системою навчання та виховання дітей і молоді. Перед працівниками освіти стоїть складна задача переформатування методів викладання з урахуванням сучасних технологій та стандартів. Особливо гостро це питання постає в сучасній дидактиці - особливій галузі педагогічної науки, яка об'єктом свого вивчення має цілі, закономірності, принципи, зміст, форми та методи навчального процесу.

Сьогодні українська педагогіка шукає принципи дидактики, які б відповідали нашому часові й стратегічним цілям нашого народу. Проте введення нових принципів та технологій, призначених для пристосування освіти до

сучасних умов, неможливі без глибокого аналізу та переосмислення базових основ як педагогічної науки в цілому, так і дидактики зокрема. Переформатування та доповнення сучасної педагогічної науки може і має відбуватися на основі теоретичних концепцій визнаних світових геніїв педагогіки. Одним з найяскравіших представників класичної педагогіки є видатний вчений, педагог-практик і теоретик Костянтин Дмитрович Ушинський.

Метою даної статті є виявлення ролі та значення основних положень дидактичної системи К.Д.Ушинського для сучасної української педагогіки. Для досягнення зазначеної мети автором буде розглянуто дидактичні принципи та методи навчання К.Д.Ушинського, проаналізовано їх актуальність та особливості застосування у сучасних умовах.

Спадщина К. Д.Ушинського постійно перебуває у полі зору дослідників. Ретельний аналіз праць підтвердив, що головна увага приділяється системоутворюючому узагальненню поглядів ученого: обґрунтуванню ідеї народності та антропологічного підходу, формуванню категорійного апарату педагогіки як науки, теорії виховання, організації професійної підготовки вчителів. Так, зазначені погляди мислителя досліджували І. Бех, Г. Васянович, А. Вихрущ, В. Ковальчук, Є. Мединський, Л. Модзалевський, М. Пантюк, К. Потапенко, В. Струминський та ін. До науково-методичних узагальнень питань дидактики в працях К.Д.Ушинського звертались Е.Афанасенко, А.Бондар, Н.Гончаров, М.Євтух, В.Поплужний, О.Сухомлинська та ін.

Ряд сформульованих К.Д.Ушинським дидактичних положень лежать в основі сучасної вітчизняної педагогіки і сьогодні потребують нового переосмислення. Так, сутність педагогіки як науки К.Д.Ушинський розрізняв у "широкому смислі" – як синтез фактів наук про людину для пояснення педагогічних явищ; у "вузькому смислі" – як зібрання виховних правил або власне теорію виховання. Вчений вважав, що педагогіка може стати наукою у повному смислі слова, якщо вона буде тісно пов'язана з життям, виражати потреби суспільства і спиратися на дані наук про людину. Подібні твердження К.Д.Ушинського набувають нового значення та актуальності в

сучасному світі, коли методи навчання, часто застарілі, не відповідають потребам суспільства, що швидко змінюється та розвивається.

К.Д.Ушинський вважав, що для забезпечення оптимізації навчального процесу треба добре знати основні закономірності і принципи дидактики, індивідуальні та психологічні особливості розвитку дітей, які він виводив із закономірностей процесу пізнання, розрізняючи при цьому відмінності між процесом наукового пізнання і учіння.

Основний зміст дидактичного підходу К.Д.Ушинського висвітлено у сформульованих ним принципах навчання: принципі наочності, доступності, свідомості й активності, послідовності й систематичності, міцності знань, зв'язку навчання з життям, емоційності, поєднання інтересу й відповідальності, своєчасності, самостійності учнів, науковості. У процесі навчання ці принципи не виступають самостійно, а органічно переплітаються і обумовлюють один одного.

Принцип науковості навчання. Як відомо, у змісті загальної освіти К.Д.Ушинський приділяв велике місце природничим знанням, а в постановці викладання гуманітарних предметів виступав проти одностороннього, класичного його спрямування. Цей принцип К.Д. Ушинський поширював і на предмет рідної мови в школі, в якому, за його словами "...одухотворяється весь народ і вся його батьківщина". [16, 198] Так, в книжки для первинного класного читання "Дитячий світ і Хрестоматія" (1861) і "Рідне слово" (1864) він, окрім високохудожніх уривків з рідної літератури і усної народної творчості, включив так звані ділові статті, що давали матеріал по природознавству, географії та історії країни. Науковий рівень знань в них поєднувався з доступністю і яскравістю викладу, служив задачам етичного і естетичного виховання. В них було закладено змістовний матеріал для спостережень, систему логічних вправ.

Обґрунтовуючи доступність (природовідповідність) навчання, видатний педагог ніколи не стояв на позиціях спрощеного, розважального навчання. Він стверджував, що легке навчання призводить до байдужості, нудьги, затримки емоційно-пізнавального розвитку учнів. «Непедагогічно також робить і той, хто неспроможний підняти дитину до розуміння якого-небудь предмета, намагається

знизити цей предмет до рівня дитячого розуміння» [15, 123]. Водночас, дбаючи про доступність навчання, учитель повинен уникати крайнощів, що позначаються на характері та рівні емоцій учня, оскільки: «...зустрічаючись з надмірними вимогами навчання взагалі і якого-небудь окремого предмета, зокрема й натрапляючи на непереборні в даному віці труднощі, дитина може зневіритися в своїх власних силах, і ця впевненість у ній так укоріниться, що надовго затримає її успіхи у навчанні» [15, 114]. К.Д. Ушинський стверджував, що зміст навчання має бути адаптованим з урахуванням розумових і фізичних можливостей учнів, досягнутого ними рівня знань і вмінь, розвитку. Разом з тим, досліджуваний матеріал повинен вимагати від дітей певних зусиль для його засвоєння. На думку Костянтина Ушинського, навчання може виконати освітні та виховні завдання лише в тому випадку, якщо воно буде дотримуватися трьох основних умов: зв'язок з життям; відповідність до психофізичного розвитку дитини; навчання рідною мовою.

К.Д.Ушинський першим науково обґрунтував принцип наочності навчання. Він пов'язав його не лише із зоровими відчуттями, як це було у попередників, а дав психологічний аналіз, вказавши, що наочне навчання впливає з особливостей мислення школярів: "Дитина мислить формами, фарбами, звуками, відчуттями..." і не можна примусити її мислити інакше [15, 105]. Тому навчання повинно будуватися на живому спогляданні, на конкретних образах, за формулою: від конкретного до абстрактного, вказує на тісне поєднання наочності і слова (читання, розповіді, бесіди тощо). Останнє зауваження, на нашу думку, є особливо актуальним та може широко застосовуватись у сучасному світі: правильне поєднання новітніх технічних засобів з розповіддю вчителя може значно підвищити якість та швидкість засвоєння учнями нових знань.

Звертався Костянтин Ушинський і до принципів свідомості й активності навчання. Неможливе активне навчання, що не супроводжується розумінням. На думку вченого, свідомість і активність невіддільні: активність є формою, у якій здійснюється свідоме навчання. Педагог вказував, що знати на пам'ять – ще не означає знати. Критерій якості знань – ступінь їх розуміння учнями. Можна

виділити наступні умови реалізації цього принципу: навчання рідною мовою, зв'язок навчання з розвитком мислення, доступність матеріалу, чітке формулювання основних положень тощо. В процесі навчання необхідне активне оволодіння знаннями і уміннями на основі їх осмислення, творчої переробки і застосування в процесі самостійної роботи, співпраці вчителя і учнів в усвідомленому досягненні мети навчання.

Принцип послідовності і систематичності К.Д.Ушинський розумів у тому, що навчання потрібно будувати так, щоб воно у певній послідовності виробляло в учнів єдину систему знань, умінь і навичок. Для реалізації принципу вчений радить вчити дітей порівнювати, класифікувати предмети. Знання і уміння дітей повинні бути систематизованими, а їх формування здійснюватися в такій послідовності, щоб елемент учбового матеріалу, що вивчається, був логічно пов'язаний з іншими його елементами.

Підкреслимо, що К.Д.Ушинський вважав систематичність дуже важливою умовою організації навчального процесу. Тільки система - не зовнішня, а розумно впорядкована з урахуванням природних зв'язків між матеріалами знань - здатна формувати правильні поняття про дійсність. Цей принцип ліг в основу не лише сучасної дидактики, але і педагогічної науки взагалі.

Принцип міцності засвоєння знань, як вважав К.Д.Ушинський, реалізується, передусім, через повторення і вправи. Видатний педагог дав вказівки, як треба в процесі навчання шляхом вправи розвивати і виховувати свідому пам'ять, закріплювати в пам'яті учбовий матеріал шляхом повторення, яке є органічною частиною процесу навчання. Повторення, вважав К.Д.Ушинський, потрібно не для того, щоб «відновити забуте, але для того, щоб попередити можливість забуття»; будь-який крок вперед в справі навчання повинен спиратися на вже засвоєні знання [16, 102]. Він пише: «... пам'ять міцніє саме тими фактами, які ми в неї вкладаємо, і ухитряється до ухвалення подібного ж роду фактів, наскільки ці нові факти можуть скласти міцні асоціації з фактами, придбаними раніше. Тепер, навпаки, ми бачимо ясно, що передаючи пам'яті факти даремні, не ведучі до засвоєння інших корисних фактів, ми завдаємо їй

шкоди...»[12, 217].

Новітнім виглядає в системі К.Д.Ушинського принцип поєднання інтересу й відповідальності у навчанні. Він вимагає, щоб навчання мало серйозний характер. З перших днів треба виховувати у дітей ставлення до навчання як до серйозної праці. А серйозна праця, як вказує педагог, завжди важка. Бажання вчитися, інтерес до знань є важливою умовою успішного навчання. Підкреслюючи велику роль інтересу у навчальній діяльності, педагог зазначав, що «треба робити навчання цікавим для дитини, але водночас слід вимагати від дітей точного виконання й нецікавих для них завдань...» [12, 267]. Тому треба привчати дітей виконувати свої обов'язки і отримувати задоволення від їх виконання. Навчання розглядалося К.Д.Ушинським як процес подолання труднощів, у якому завжди існує взаємодія почуттів і волі.

К.Д.Ушинський вважав, що самостійна діяльність учнів у процесі навчання відповідає потребам психічної природи людини і закономірностям її розвитку. Необхідно поєднувати розвиваючий вплив наукових знань і пізнавальну самостійність учнів. Дидактичний метод К.Д.Ушинського дозволяє забезпечити таке поєднання і у сучасному світі, залишаючись незмінно актуальним.

К.Д.Ушинський затвердив у дидактиці принцип навчання, що виховує (єдності навчання і виховання). Якщо розвиток, формування та виховання особистості здійснюється в єдності своєму через навчання, то саме навчання, на думку мислителя, повинно розвивати й виховувати. Навчання К.Д.Ушинський вважав могутнім органом виховання. Наука повинна діяти не тільки на розум, але й на душу, почуття.

Принцип народності. Хоча дана стаття присвячена конкретно дидактичній, а не педагогічній системі К.Д. Ушинського, даний принцип важливо згадати, оскільки він наклав відбиток на всю діяльність ученого. В рамках дидактичної системи принцип народності знаходить своє віддзеркалення у відборі змісту учбового матеріалу і формі його подачі.

Вагоме місце в дидактичній системі К.Д.Ушинського займає висвітлення проблем оптимізації пізнавальної активності школярів, емоційності навчання,

розвитку мислення і мовлення учнів, забезпечення наступності в навчанні, належної організації самостійної роботи й творчості школярів, шкільного краєзнавства. Надзвичайно важливо те, що він не просто проповідував свою дидактику, а дав їй глибоке наукове обґрунтування та класичний взірець втілення на практиці. У цьому відношенні неординарними за своїм дидактичним змістом і методикою є його підручники для початкового навчання "Дитячий світ" (1861 р.), "Рідне слово" (1864 р.), статті "Три елементи школи" (1867 р.), "Недільні школи" (1861 р.), "Про початкове викладання російської мови" (1864 р.).

В контексті поставленої мети даної статті важливо згадати про методи навчання, виділені К.Д.Ушинським. Цікаво, що в контексті методології навчання вчений вважав за необхідне покласти в основу теорії основне прагнення людини - вільну і доцільну творчу діяльність, яка повинна здійснюватися під керівництвом вчителя. Відповідно до цього, дослідник виділяв методи усного викладу, лабораторно-практичні роботи, письмові та усні вправи, роботу з книгою. Оптимальне поєднання наочних, словесних і практичних методів навчання К.Д.Ушинський вважав успіхом у навчанні.

Підсумовуючи викладений матеріал, можна зробити висновок, що основні принципи та методи навчання К.Д.Ушинського, що лягли в основу сучасної вітчизняної педагогіки, залишаються дієвими та актуальними у сучасному світі. Вони можуть і мають бути доповнені новітніми здобутками людства в області технологій, психології, біології та соціології. Сучасний світ швидко змінюється, а тому головним завданням освіти стає привчання дітей до самоосвіти, постійного прагнення до знань та розвитку, високих вимог до самих себе. З розвитком комп'ютерної техніки та Інтернет діти отримують необмежений доступ до матеріалів та інформації, проте виникає новий виклик – обрати якісний матеріал та глибоко засвоїти його. Для здійснення цієї мети принципи та методи навчання видатного вченого Костянтина Дмитровича Ушинського залишаються дієвими у сучасному світі. А розроблена ним дидактична система незмінно актуальною для вітчизняної педагогіки XXI століття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Березівська, Л. Д. К. Д. Ушинський про реформування освіти [Текст] / Л. Д. Березівська // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету / Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка ; гол. ред. М. О. Носко. – Чернігів, 2008. – Вип. 56. – С. 25–29. – (Серія: Педагогічні науки).
2. Богуславский М.В. Испытание для классика. Известный и неизвестный Ушинский // Учительская газета. 2002. - №31-30 июля.
3. Вихрущ В. Досвід зарубіжної школи у дидактиці К. Д. Ушинського [Текст] / В. Вихрущ // Шлях освіти. – 2000. – № 1. – С. 42–46.
4. Вяземский Е. Е. Творец чудного здания [Текст] : [страницы жизни и творчества К. Д. Ушинского] / Е. Е. Вяземский, Е. Б. Евладова // Нач. шк. – 2000. - № 3. – С. 109–114.
5. Гуцал Л. А. Основні принципи педагогіки К. Д. Ушинського [Текст] / Л. А. Гуцал // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету / Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка ; гол. ред. М. О. Носко. – Чернігів, 2008. – Вип. 56. – С. 17–20. – (Серія: Педагогічні науки).
6. Калита Н. Феномен К. Ушинського в українській педагогіці (до проблеми виховного ідеалу) / Н. Калита // Проблеми сучасної освіти і культури в контексті європейських вимог: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених. – Дрогобич: Посвіт, 2009. – 268 с. – С. 30–36.
7. Корнейко, Ю. М. Висвітлення зарубіжного педагогічного досвіду в творчій спадщині К. Д. Ушинського [Текст] : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Ю. М. Корнейко; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2007. – 22 с.
8. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори [Текст] : в 2-х т. Т. 1. Теоретичні проблеми педагогіки : пер. з рос. / К. Д. Ушинський ; за ред. А. І. Пискунова – К. : Рад. шк., 1983. – 496 с.
9. Ушинський К. Д. – засновник вітчизняної наукової педагогіки [Текст] :

матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 185-річчю від дня народження видатного вітчизняного педагога (м. Чернігів, 13 травня 2008 року) / за ред. І. В. Зайченка. – Чернігів, 2008. – 44 с.

10. Ушинский К.Д. и проблемы современного образования / Сборник научно-методического материала. - Челябинск, 2000.
11. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології // Вибр. пед. твори: У 2 т.- К.: Радянська школа, 1983.- Т. 1.- 192 с.
12. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения [Текст] : в 6-ти т. Т.1 / К. Д. Ушинский ; сост. С. Ф. Егоров. – М. : Педагогика, 1988. – 414 с.

***Аннотация.** В статье проанализировано значение дидактических положений К.Д.Ушинского для современной педагогики Украины. Переосмыслено основные принципы обучения, которые выделил К.Д.Ушинский: научности, доступности, наглядности, сознательности и активности, последовательности и систематичности, прочности знаний, народности, сочетание интереса и ответственности. Определена актуальность указанных принципов для современного отечественного образования.*

***Ключевые слова:** дидактика, оптимизация учебного процесса, принципы обучения, методы обучения, современная педагогика Украины.*

***Abstract.** The value of Kostyantyn Ushynsky's didactic theses of the contemporary pedagogics of Ukraine is analyzed in the article. Kostyantyn Ushynsky's basic learning principles are rethought: the scientific principle, the principle of accessibility, visibility, awareness and activity, systematic character, strength of knowledge, nationality, the combination of interest and responsibility. The relevance of these principles for a modern national education of Ukraine is determined.*

***Keywords:** didactics, the optimization of educational process, learning principles, methods of teaching, the modern pedagogics of Ukraine.*